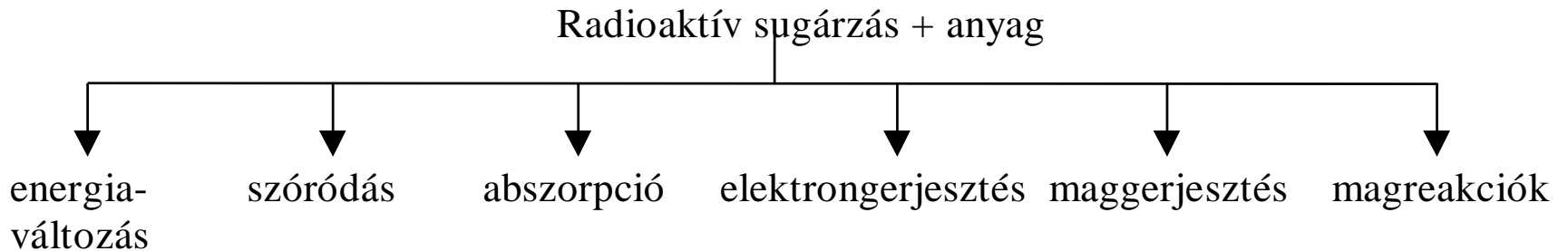

Sugárzások és anyag kölcsonhatása

Az anyaggal kölcsönhatásba lépő részecskék

Töltött részecskék		Semleges részecskék	
Nehéz	Könnyű	Nehéz	Könnyű
α	β^-	n	γ
T	β^+		ν
D			
p			

Kölcsönhatások kinetikája

$$v = \sigma(E)n\rho x$$

v kölcsönhatások száma $\sigma(E)$ hatáskeresztmetszet
sugárzás: n részecskék száma vagy fluxusa
anyag: x út vagy rétegvastagság, ρ sűrűség

$$\frac{dn}{dx} = -\sigma(E)n\rho$$

$x=0$, akkor $n=n_0$:

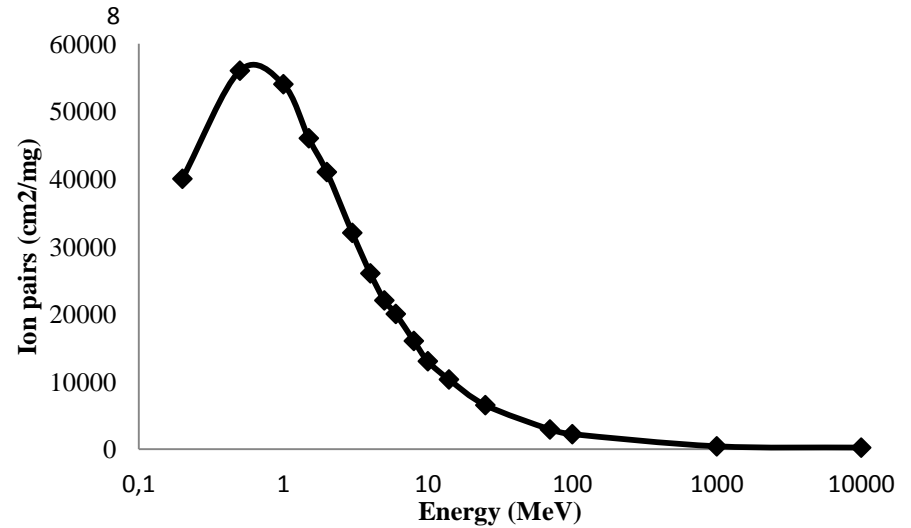
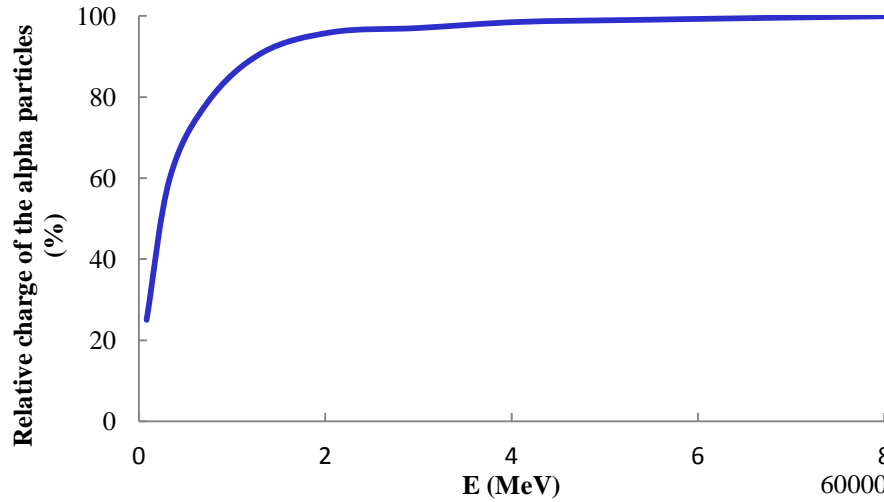
$$n = n_0 e^{-\sigma(E)\rho x}$$

$$n_0 - n = n_0 \left[1 - \exp^{(-\sigma(E)\rho x)} \right]$$

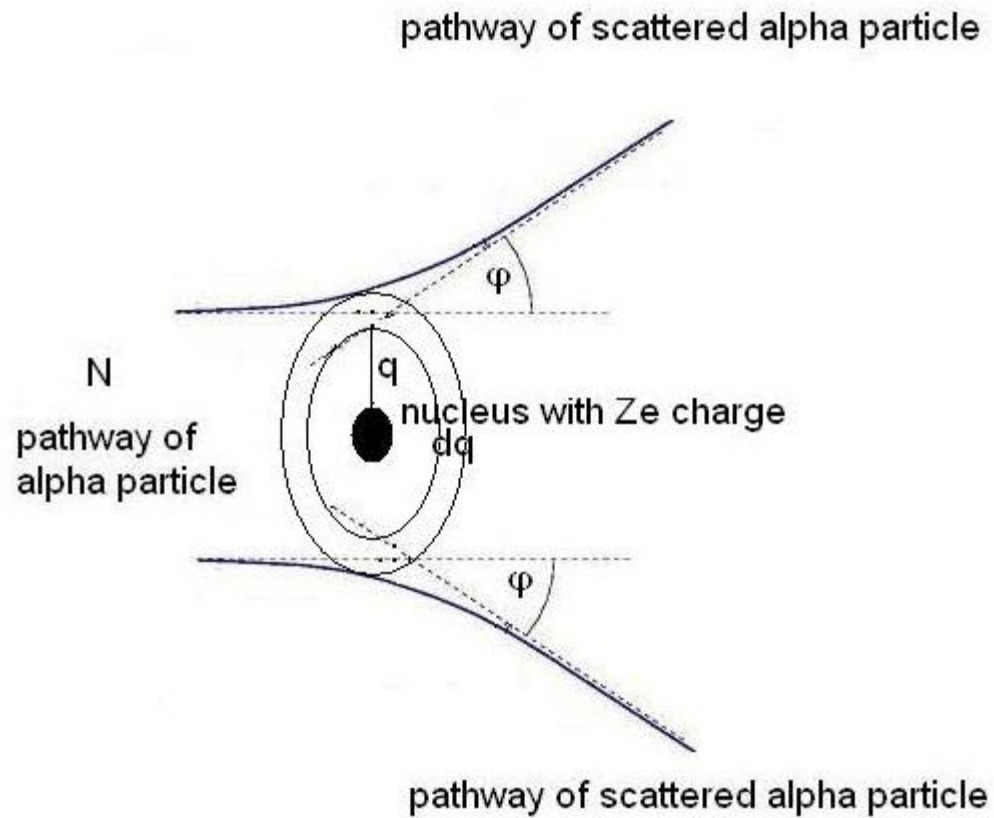
Az α -részecskék kölcsönhatása az anyaggal

A kölcsönhatásban résztvevő anyagrész	A bekövetkezett változás	
	sugárzásban	anyagban
Héjelektron	fékeződés, abszorpció	gerjesztés, ionizáció, kémiai változás
Az atommag erőtere	szóródás, fékeződés, abszorpció	
Az atommag	magreakció	új atommag, kémiai változás

Alfa-részecskék energia-átadása

Alfa-részecskék szóródása

Alfa-részecskék visszaszóródása

$$N_{\phi} = \frac{NndZ^2e^4}{\sin^4 \frac{\phi}{2} m_{\alpha}^2 v_{\alpha}^4}$$

N_{ϕ} a ϕ szög alatt szóródó alfa-részecskék száma

N beeső alfa-részecskék száma

n a visszaszóró közeg egységnyi térfogatában levő részecskék száma

d a visszaszóró közeg vastagsága

Z a közegben levő atommagok rendszáma

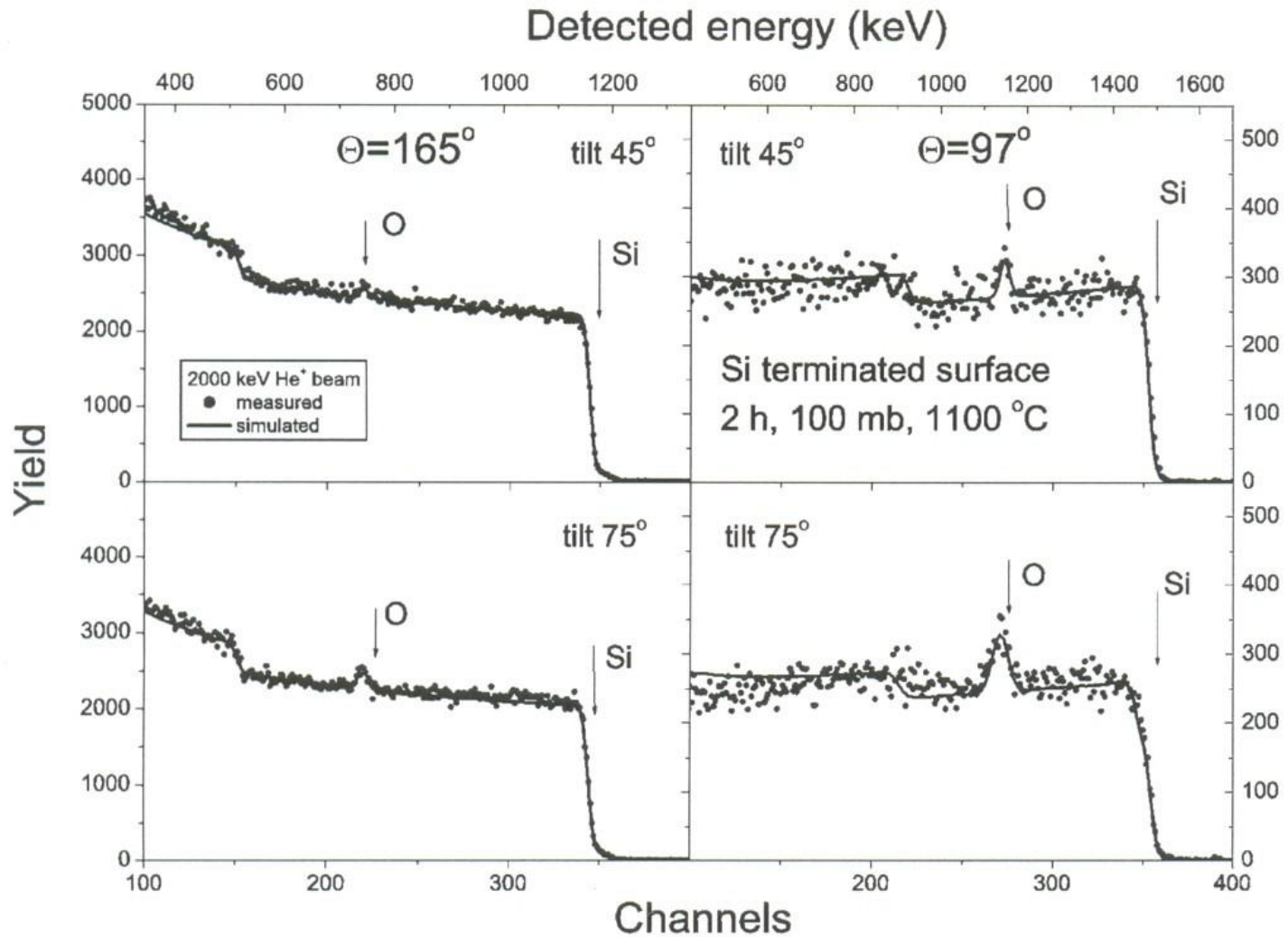
e az elemi töltés

r a visszaszóró közegtől való távolság

m_{α} az alfa-részecske tömege

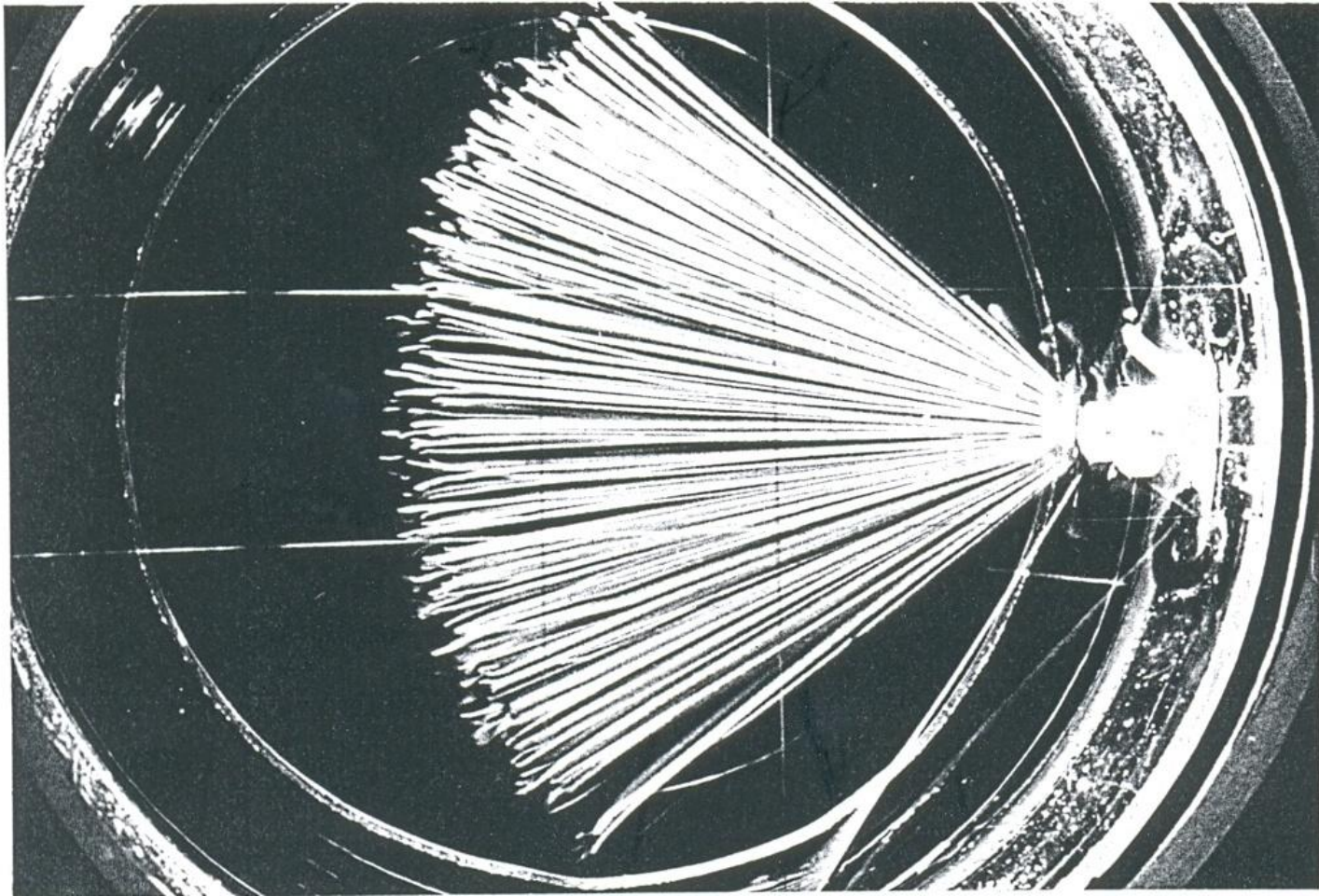
v_0 az alfa-részecske kezdeti sebessége

Rutherford-szórás

Alfa-részecskék pályanyoma

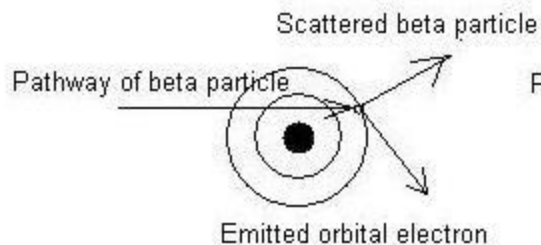
A béta-részecskék kölcsönhatása az anyaggal

A kölcsönhatásban résztvevő anyagi rész	A bekövetkezett változás	
	a sugárzásban	az anyagban
Héjelektronok	fékeződés, szóródás, abszorpció	gerjesztés, ionizáció, kémiai változás
Az atommag erőtere	fékeződés, szóródás, abszorpció	
Atommag	Nem lépnek kölcsönhatásba	

β -sugarak abszorpciója

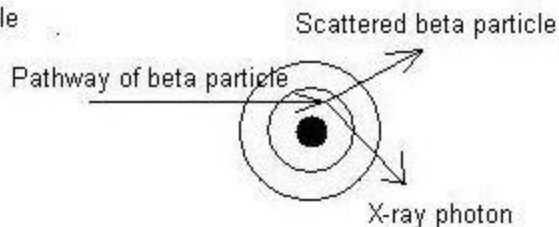
Interaction with orbital electrons

Ionization

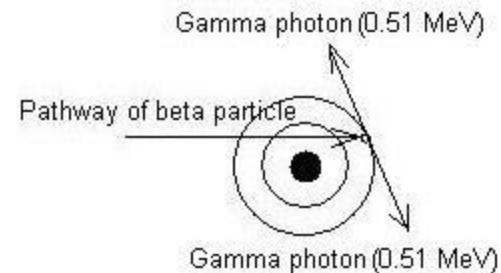

Interaction with the nuclear field

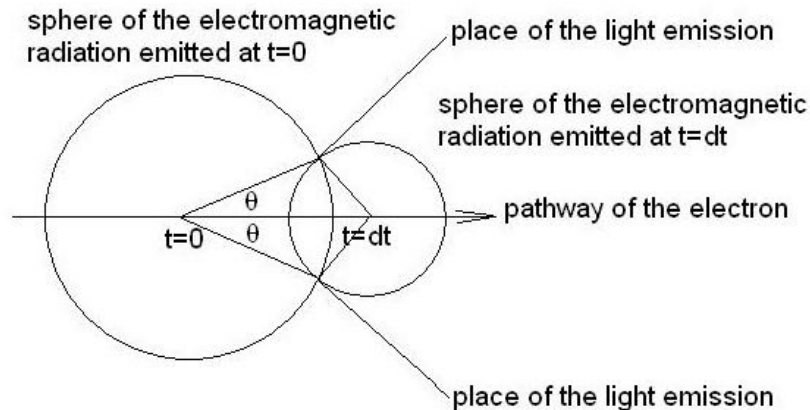
Bremsstrahlung
continuous X-ray

Annihilation

Interaction with the molecules of matter
Cherenkov radiation

β -sugarak abszorpciója

$$I = I_0 e^{-\mu(E)l}$$

I_0 és I a β -sugárzás intenzitása az abszorbensbe való belépés előtt, ill. a l vastagságú abszorbens rétegen való áthaladás után

$\mu(E)$ az lineáris abszorpciók együttható (mm^{-1} , cm^{-1} , m^{-1}).

$$I = I_0 e^{-\frac{\mu(E)}{\rho} \frac{m}{l^* f}} = I_0 e^{-\mu d}$$

μ a tömegabszorpciók együttható (felület/tömeg)

$d=m/f$ a felületi sűrűség.

$Z < 13$

$$\mu = \frac{35Z}{M_a E_{\beta \max}^{1,14}}$$

$Z > 13$

$$\mu = \frac{7,7Z^{0,31}}{E_{\beta \max}^{1,14}}$$

Vegyületek tömegabszorpciók együtthatója: az elemösszetevők tömeg-törtjükkel súlyozott elemi tömegabszorpciók együtthatókból tevődik össze:

$$\mu = \sum_{i \rightarrow 1}^n w_i \mu_i$$

Felezési rétegvastagság:

$$d_{1/2} = \frac{\ln 2}{\mu}$$

I_0 beeső intenzitás

Az x mélységben levő dx vastagságú felületelemre:

$$dI_x = I_0 e^{-\mu x}$$

intenzitású nyáláb érkezik az abszorpció miatt.

ν az egységnyi vastagságú felületelemre érkező β -részecskéknek az a hányada, mely visszaszóródást, akkor a dx vastagságú felületelemre visszaszórt intenzitás:

$$dI_x \nu dx = \nu I_0 e^{-\mu x} dx$$

A visszaszórt sugárzás " x " vastagságú rétegen áthaladva ismét adszorpciót szenved és az F felületre már csak

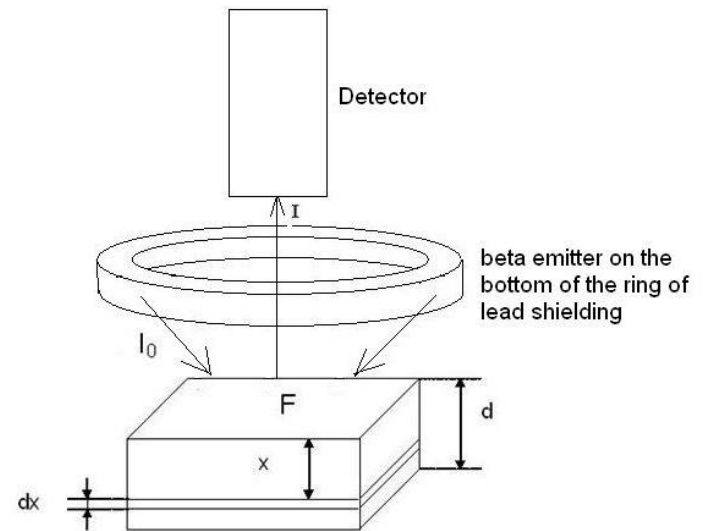
$$dI = \nu I_0 e^{-2\mu x} dx$$

intenzitású sugárnyaláb lép ki.

A teljes mintavastagságról visszaszórt intenzitás:

$$I = \int_0^d dI = \frac{\nu}{2\mu} I_0 [1 - e^{-2\mu d}]$$

Béta-sugárzás visszaszórása

$$R = \frac{I_{\infty}}{I_0} = \frac{\text{A vizsgálandó anyag végtelen vastag rétegéről visszaszóródó elektronok száma}}{\text{a vizsgálandó anyagra beeső összes elektronok száma}}$$

$$R = aZ + b \quad Z_H = -7,434$$

Periódus	Z	a	b	R
II.	2-10	1,2311	-2,157	0,3-10,2
III.	10-18	0,96731	0,476	10,2-17,9
IV.	18-36	0,68582	5,556	17,9-30,3
V.	36-54	0,34988	17,664	30,3-36,6
VI.	54-86	0,26225	22,396	36,6-45

$$I_{\infty, \omega} = k_1 Z^{k_2}$$

$$k_1 = \frac{0,0415 I_{\infty, \omega}}{2\pi}$$

$$k_2 = 2/3$$

Vegyületek átlagrendszáma

$$\bar{Z} = \frac{n_i A_i Z_i}{n_i A_i}$$

Gamma-sugárzás és anyag kölcsönhatása

A kölcsönhatásba lépő anyagi rész	Abszorpció	Szóródás	
		Rugalmas	Rugalmatlan
Héjelektronok	Fotoeffektus $\sigma \sim Z^4$	Rayleigh-szóródás $\sigma \sim Z^2$	Compton-szóródás $\sigma \sim Z$
		Thomson-szóródás $\sigma \sim Z$	
A mag erőtere	Párképződés $\sigma \sim Z^2$		
Atommagok	fotomagreakciók (magfotoeffektus) $(\gamma, n); (\gamma, p)$ $\sigma \sim Z$	(γ, γ) magreakció $\sigma \sim Z$	(γ, γ') magreakció
	Rezonancia-abszorpció Mössbauer-spektrometria		

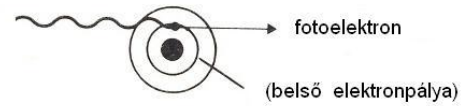
KOHERENS SZÓRÁS

$$\sigma_{coh} \propto Z^2/E_\gamma$$

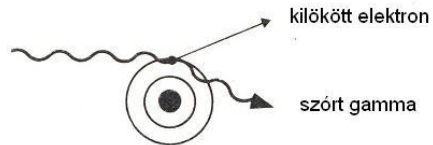
FOTOELEKTROMOS HATÁS

$$\sigma_{phot} \propto Z^5/E_\gamma^{3.5}$$

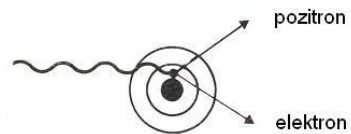
COMPTON-EFFEKTUS

$$\sigma_{Comp} \propto Z/E_\gamma$$

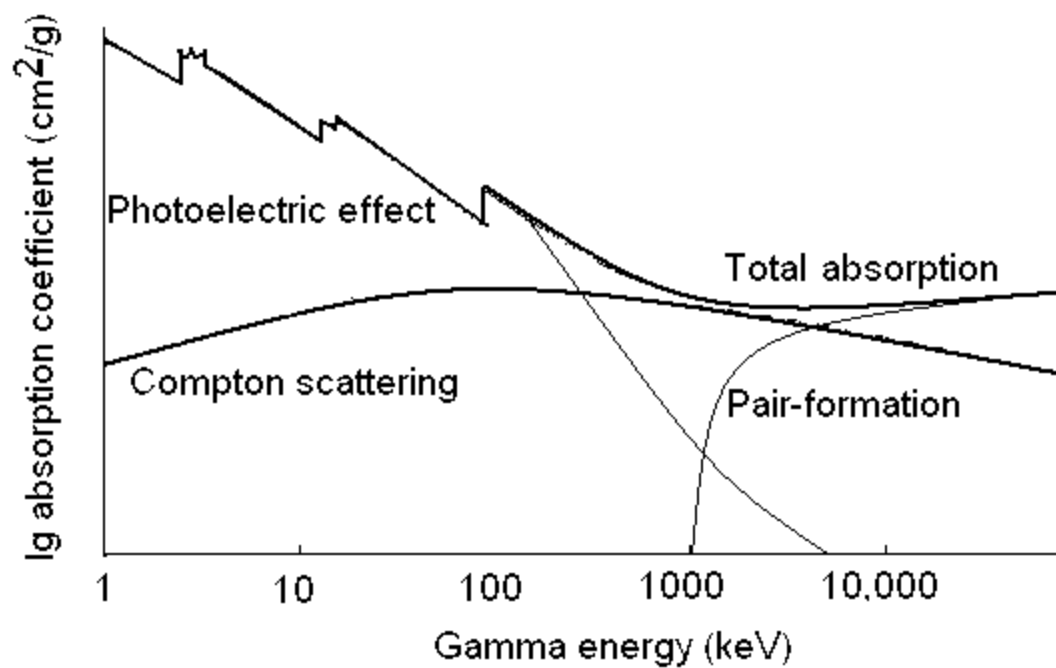

PÁRKELTÉS

$$\sigma_{pair} \propto Z^2/E_\gamma$$

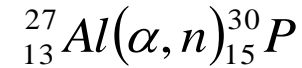
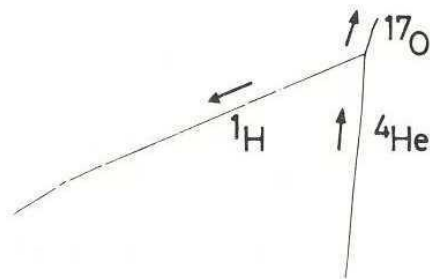
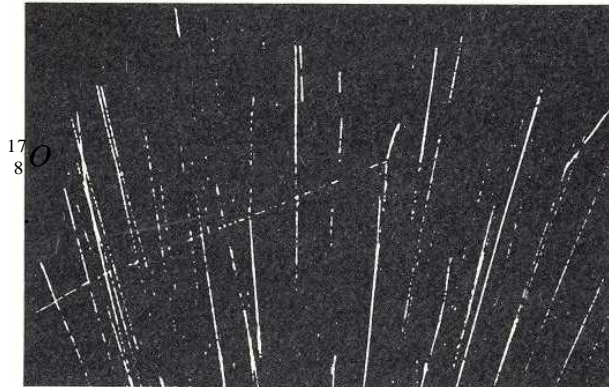
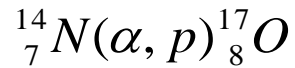
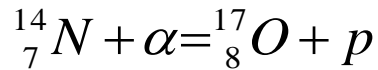
Neutron kölcsönhatása az anyaggal

Kölcsönhatásban részt vevő anyagi rész	Változások	
	A sugárzásban	Az anyagban
Héjelektron	-	
A páratlan elektronok mágneses tere	Rugalmas szórás Rugalmatlan szórás	- Gerjesztés vagy mágneses relaxáció
Magerőtér	-	
Mag	Magreakció Rugalmas szórás Rugalmatlan szórás	Új atommag Kémiai változás chemical change - Gerjesztés vagy mágneses relaxáció

Neutron felépítése

- A neutron és a proton kvarkokból áll:
  - Neutron: 1 up és 2 down kvark
  - Proton: 2 up és 1 down kvark
- Kvarkok:
  - up és down (töltésük $+2/3$ ill. $-1/3$, tömegük $1/3$ ATE)
  - Top és bottom
  - Strange és charme

Magreakciók

Targetmag

Megmaradási elvek:

1. a nukleonszám
2. a töltés megmaradását.
3. a spin,
4. a paritás,
5. az impulzus,
6. az energia és tömeg együttes megmaradása.

Exoterm és endoterm magreakciók
Coulomb-gát
küszöbenergia

A magreakciók kinetikája

$$\frac{dN^*}{dt} = \sigma\Phi N - \lambda N^*$$

N^* a keletkező részecske

N a targetmagok száma

Φ a besugárzó részecske fluxusa

σ a hatáskeresztmetszet, 1
barn= 10^{-24} cm²

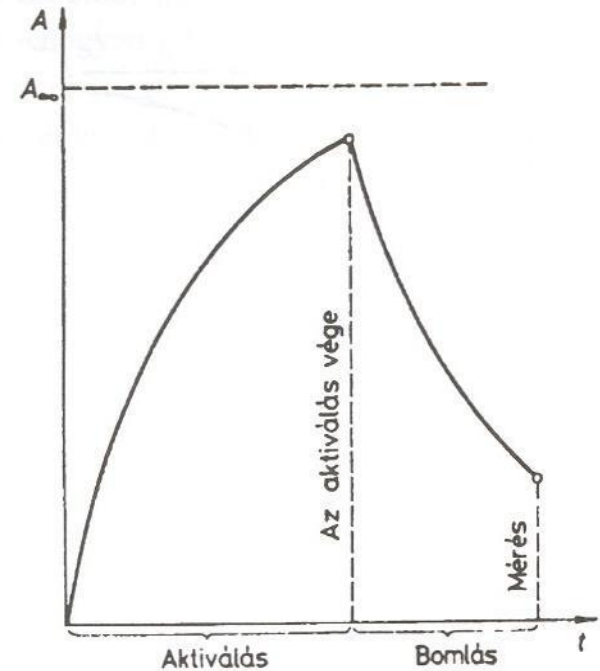
λ a termékmag bomlási állandója

$$N^* = \frac{\sigma\Phi N}{\lambda} (1 - e^{-\lambda t_{besug}}) = N_{\infty} (1 - e^{-\lambda t_{besug}})$$

Besugárzás megszűnte után:

$$N^* = N_{\infty} (1 - e^{-\lambda t_{besug}}) e^{-\lambda t}$$

Aktivitással kifejezve: $A^* = \lambda N^* = \lambda N_{\infty} (1 - e^{-\lambda t_{besug}}) e^{-\lambda t} = A_{\infty} (1 - e^{-\lambda t_{besug}}) e^{-\lambda t}$

A magreakciók csoportosítása

	Belépő részecske	Magreakciók
Töltés nélküli részecske	neutron	n,γ ; n,p ; n,α ; $n,2n$; n,f (hasadás)
	gamma-foton	γ,n ; γ,p
Töltött részecske	proton	p,γ ; p,n ; p,α
	deuteron	d,n ; d,p ; d,α ; $d,2n$
	alfa	α,n ; α,p
	nehezebb magok	lásd transzuránok előállítása

Z rendszámú, A tömegszámú mag keletkezése magreakciókban és radioaktív bomlással

A	A+1	A+2			
A-1					α
Z+1		n,p EC, β^+	n,d γ, p	d, α	
Z		n, γ d,p	A Z N	γ, n n,2n	
Z-1	α, p	d, γ α, d	d,n	β^- p,n d,2n	
Z-2	α, n				
	N-2	N-1	N	N+1	N+2

